

MUZEYLARDA DO'PPILARNI EKSPOZITSIYAGA QO'YISH VA NAMOYISH ETISH MASALALARI

Nurullayeva Zulayho Ravshan qizi

Kamoliddin Behzod nomidagi Milliy rassomlik va dizayn instituti tayanch doktoranti

zulayho9294@mail.ru

+998(97)7600229

Annotatsiya: Ushbu maqolada nomoddiy madaniy merosimizning ajralmas qismi bo'lgan milliy bosh kiyimimiz-do'ppilarning O'zbekiston muzeylarida namoyish etilishi masalalari, yutuq va kamchiliklari haqida ma'lumot berilgan. Namoyish etishga doir bir qancha talab va takliflar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: Etnografiya, ekspozitsiya, tanvor, etiketaj, muzey rassomi, tematik ekspozitsiya, audiovizual, audioqator effekt.

Nomoddiy madaniy merosimizning ajralmas bo'lagi bo'lgan xalq amaliy san'ati va hunarmandchiligi yurtimizning etnografik tuzilishi bilan chambarchas bog'liq holda tarqalgan. Xalq amaliy san'ati va hunarmandchiligining pichoqchilik, kosiblik, duradgorlik, temirchilik, do'ppido'zlik, zardo'zlik, quroqchilik, gilam to'qish, kashtachilik, kulolchilik, naqqoshlik, yog'och o'ymakorligi kabi turlari qadimdan yaxshi rivojlangan. Amaliy san'atning bu turlari har manzilning o'ziga xos mahalliy xususiyatlariga ega bo'lib, shakl va naqsh bo'yoqlarida aks ettiriladi. Bu esa ustalar orasida o'ziga xos ishlov buyumlari va xilma-xil bezash asboblari mavjudligidan dalolat beradi.

Amaliy san'atning o'ziga xos turlaridan biri bu do'ppido'zlikdir. Milliylikimizning bir bo'lagi sifatida do'ppilarimiz hozirgi kunda ham o'z qadr-qiyamatini yo'qotgan emas. Ustoz shogird an'alarini davom ettirgan holda bugungi kunda ham do'ppido'zlik maktablari o'z faoliyatini yuritib kelmoqda.

Do'ppilar paydo bo'lishining tarixi uzoq o'tmishga borib taqaladi. Etnograf olim Л.Будагов Ценкерга (Сенги-Лахи лугати) ga tayangan holda bu so'z turkcha “tube”, “tupe”-(cho'qqi, tepalik) so'zlaridan kelib chiqqan, deb yozadi va boshning tepasiga kiyiladigan shapka ma'nosida ikki variantni “tubetay” va “tuppi” ni keltiradi.

Do'ppi O'rta Osiyoda qadim zamonlardan beri milliy libosning bir qismini to'ldirib kelgan. Qadimdan kashta tikilgan do'ppilarni erkaklar ham ayyolarimiz ham kiyishgan. Shu bilan bir qatorda O'rta Osiyoda yashaydigan ko'plab xalqlarning ham bosh kiyimi hisoblanadi. Do'ppi butun musulmon xalqning bosh kiyimidir, u shakli, rangi, naqshi, yo'nalishi va jug'rofiy kelib chiqishiga qarab farqlanadi.

Hozirda mamlakatimizda do'ppi ishlab chiqarish ham zamonaviy holatda rivojlantirilmoqda. Yurtimizda do'ppi ishlab chiqaruvchi korxonalar ham mavjud. O'tgan yillarda do'ppido'zlikni rivojlantirish maqsadida bir qancha ko'rgazmalar bo'ldi va hamon bo'lib kelmoqda. Misol uchun Toshkentda “O'zbekim do'ppilari” ko'rgazmasi bo'lib o'tdi. Unda shaxsiy kolleksiyalardan o'rin egallagan 211 dona do'ppilar namoyish etildi. YUNESKO ishlari bo'yicha O'zbekiston milliy komissiyasi, Koreya Respublikasi madaniy meros jamg'armasi, Markaziy Osiyo tadqiqotlari xalqaro instituti hamda respublika “Hunarmand” uyushmasi hamkorligida Marg'ilon

shahrida bo‘lib o‘tgan do‘ppido‘zlikni rivojlantirishga qaratilgan ko‘rgazmalar o‘zbek do‘ppilari do‘ppilari dunyoga yoymoqda.

Binobarin, milliy liboslarimizda xalqimizning ko‘p asrlik o‘tmishi, qadimiy urf-odatlarini, an‘analari, didi, estetik qarashlari mujassamdir. Milliy liboslarimizdan biri bosh kiyim do‘ppida ham yoshlarga xos ibo va hayo aks etgan. Biz esa hech ikkilanmasdan ayollarimizning milliy liboslarida milliylik xususiyatlarini targ‘ib etishimiz mumkin. Bu o‘rinda yuqorida keltirib o‘tganimizdek, ko‘rgazmalarining va muzeylarda namoyish etilayotgan ekspozitsiyalarning ahamiyati beqiyos.

So‘nggi yillarda O‘zbekiston muzeylarining ijtimoiy - madaniy hayotida o‘zgarishlar yuz bera boshladi, ekspozitsion ishlarga ham yangicha yondashish paydo bo‘ldi. Muzeylarning oldida o‘z ekspozitsiyalarini ifodali va taasurot qoldira oladigan qilib yaratish vazifasi qo‘yildi. Ayniqsa so‘nggi yillarda muzeylardagi etnografiya va amaliy san‘at buyumlarini saqlash, ularni namoyish etish bo‘yicha bir qator ishlar olib borilmoqda.

Jumladan milliy liboslar, mahalliy kolleksiyalar va bosh kiyimlarni respublikaning turli muzeylarida uchratish mumkin. O‘zbekiston muzeylaridagi milliy liboslar va bosh kiyimlar ekspozitsiyasi mahalliy etnografik muhitni aks ettirishda muhim o‘rin tutadi.

O‘zbekiston davlat san‘at muzeyi, O‘zbekiston xalq amaliy san‘ati va hunarmandchiligi tarixi muzeyi, O‘zbekiston tarixi davlat muzeyi, Andijon viloyati madaniyati va tarixi muzeyi va yurtimizning bir qator muzeylari etnografik kolleksiyalar, shu jumladan, bosh kiyimlar kolleksiyalariga nihoyatda boy.

O‘zbekiston xalq amaliy san‘ati va hunarmandchiligi tarixi muzeyi zaxirasida to‘plangan buyumlar yigirma nomdagi kolleksiyaga ajratilib saqlanadi va shu turlar bo‘yicha ekspozitsiyalarda namoyish qilinadi. Milliy madaniyatimizning uzviy qismi bo‘lgan xalq amaliy san‘atining eng noyob durdonalarining 50 dan ortiq turi namoyish etib kelinmoqda.

Muzeyda xalq amaliy san‘atining eng mashhur va keng tarqalgan turlaridan biri milliy bosh kiyimlarimizdan do‘ppilarning noyob kolleksiyalari mavjud.

Muzeydagi do‘ppilar ko‘rinishi, naqsh uslublari, badiiy ramzlar uyg‘unligi bilan bir-biridan farq qiladi. Har bir viloyat do‘ppilarining tayyorlanishida shu joyning tabiiy sharoiti, atrof-muhit, aholi turmush tarzi va mahalliy an‘analarning tarixiy rivojlanishi, umumiy madaniyatining rivojlanishi kata ta‘sir ko‘rsatgan. Masalan muzeydagi Surxondaryo va Qashqadaryo (ayniqsa Boysun) dumaloq, qubbasimon ko‘rinishdagi do‘ppilar, yorqin bir-biridan farq qiladigan iplar bilan tikilgan bo‘lsa, Buxoro do‘ppilari ko‘proq zar iplar bilan tikilgan.

O‘zbekiston davlat san‘at muzeyi ekspozitsiyasidan XIX-XX asrlarga oid markazning ilg‘or ustalari tomonidan tikilgan Marg‘ilon, Qo‘qon, Toshkent, Namangan, Shahrisabz, Buxoro, Urgut va Boysun do‘ppilari o‘rin olgan.

Andijon viloyati madaniyati va tarixi davlat muzeyi zaxirasida ham Farg‘ona vodiysi maktablari do‘ppilarining boy to‘plami jamlangan.

Qashqadaryo madaniyati va tarixi muzeyi hamda Andijon madaniyati va tarixi muzeyida nafaqat do‘ppilarning boy to‘plami balki, ularning tanvori va fotolarini ham ko‘rishimiz mumkin. Jumladan 1942-1946-yillarda rassom Apelbaum tomonidan ishlangan tanvorlarni Qashqadaryo madaniyati va tarixi muzeyida ko‘rishimiz mumkin.

Farg’ona madaniyati va tarixi muzeyi ham nihoyatda do’ppilar kolleksiyasiga boy bo’lib, u yerda O’zbekistonning barcha viloyatlariga tegishli bo’lgan do’ppilar to’plamining 50 ga yaqin turi mavjud.

Mohirlik bilan qo’lda tikilgan do’ppilar nafaqat bizning mamlakatimizda hatto chet ellarda ham keng tarqalgan. O’zbek kashtachilari yaratgan do’ppilar O’zbekiston muzeylar ko’rgazmalari bilan bir qatorda chet el muzeylari ko’rgazmalarini ham bezab turibdi.

Muzeylarda turli davrga oid, turli xalqlar va viloyatlar kiygan do’ppilar keng ko’lamda namoyish etiladi. Do’ppilar xalqlarning ijtimoiy yashash darajasiga ko’ra tasniflanadi. Ular ba’zan biron bir shaxsga tegishli bo’lishi mumkin. Bunday do’ppilar uy-muzeylarida ko’proq uchraydi. Tematik ekspozitsion komplekslarda do’ppilar turlicha, masalan, alohida yakka holda, ba’zan liboslar bilan qo’shimcha tarzida ularning yuqori yoki tag qismiga qo’yib namoyish etilishi mumkin. Ularni vitrinaga qo’yishda ularning orasidagi masofaga e’tibor qaratilishi kerak. Chunki juda zich joylashtirilsa, ularning sifati buzilishi mumkin. Imkon qadar maxsus manekenga kiydirib qo’yish kerak. Ularni to’g’ridan – to’g’ri tushadigan quyosh nuridan saqlay bilish lozim. Chunki bu hol ularning rangi o’chishiga sabab bo’ladi.

Do’ppilar agar ular qo’yilgan kiyim bilan umumiylikka ega bo’lmasa, bu holda alohida namoyish etiladi. Odatda maxsus tagliklarda yoki vitrina devoriga osilgan ko’rinishda namoyish etiladi. Ularga qo’shimcha tarzda matolar qo’yilishi mumkin.

Bugungi kun talabiga binoan ularni noodatiy namoyish etishda bir qancha usullardan foydalanish mumkin. Jumladan Elmira Gyul va Irina Bogoslovskaya talqin etgan do’ppilar va abstrakt rassomlar ijodidagi o’zaro shakl o’xshashliklaridan foydalanib, kubizm, avangard rassomlarning ijod namunalari bilan birgalikda namoyish etish mumkin. Ularning har biriga alohida etiketaj qo’llash, alohida manikenlarda namoyish etish ham ayni maqsadga muvofiq bo’ladi. Shu bilan birga xalq hayotini aks ettiruvchi mulyajlar orqali ham do’ppilarni namoyish etish mumkin.

San’at va texnika vositalarining har xil turlari qo’shib, muzey ekspozitsiyasini loyihalashda yangicha tushuncha, ya’ni ekspozitsion va ko’rgazma dizayni vujudga keladi. Bu esa o’z navbatida O’zbekistonda zamonaviy muzey ekspozitsiyalari qiyofasini tubdan ijobiy tomonga o’zgartira boshladi. Toshkentdagi Kino san’ati muzeyi ekspozitsiyasi ilk bor muzeyshunos va dizaynerlarning birgalikdagi mehnatining samarasidir.

Mamlakatning boy tarixi, bugungi yutuqlarini dunyo jamoatchiligiga tanitish, muzeylarda saqlanayotgan noyob eksponatlarni jahon miqyosida targ’ib etish maqsadida o’zbek xalqining boy madaniy merosi, uning insoniyat tarixidagi o’rni, taraqqiyot bosqichlarini haqqoniy aks ettirish hamda zamonaviy rivojlanish istiqbollari chuqur o’rganib, milliy mustaqillik g’oyalari mos ekspozitsiyalar yaratilishiga mustaqilligimizning dastlabki kunlaridanoq katta e’tibor qaratildi.

O’zbekiston davlat sanat muzeyi, O’zbekiston xalq amaliy sanati va hunarmandchiligi tarixi muzeyi, O’zbekiston tarixi davlat muzeyi, Andijon viloyati madaniyati va tarixi muzeyi va yurtimizning bir qator muzeylarida do’ppilar va bosh kiyimlar kolleksiyalarining namoyish etilishiga guvoh bo’ldik. Shu o’rinda aytish joizki, ushbu muzeylarda do’ppilar devorga osilgan yoki maxsus oynalarga terib qo’yilgan holatda namoyish etiladi. Muzey rassomining vazifasi eksponatlarni shunchaki terib qo’yish va devorga osishdan iborat bo’lmay, uning negizida ekspozitsiya mazmunidagi badiiy talqin yotadi.

Boshqacha aytganda, muzey rassomining vazifasi ekspozitsiya ilmiy mazmunini ogʻzaki tildan ramziy tilga oʻtkazishdan iborat. Uning ishi teatr rejissiyori ijodiga oʻxshaydi: oʻz kasbiy faoliyatida ularning har ikkovi ham mavzuiy tuzilma yoki adabiy asarning muayyan mazmuni bilan birlashtirib yuborilgan. Biroq ekspozitsiya yoki spektaklning muvaffaqiyati yoki muvaffaqiyasizligi koʻp jihatdan aynan ularning mahorati va uquviga bogʻliq.

Muzey rassomining rejissyor sifatidagi rolini yangicha tushunish shunda koʻrinadiki, muzey ekspozitsiyasi oʻziga yarasha bir spektakl darajasida namoyon boʻlib qoldi. Unda muzey badiiy tilining oʻziga xos vositalaridan foydalanadilar. Bu vazifani muvaffaqiyatli hal etish haddan tashqari qiyin, zero, - ekspozitsiya sanʼati atamasi bejiz yuzaga kelgan emas, bu ekspozitsiya toʻgʻrisida sanʼat janrining alohida ijodiy asari sifatidagi tasavvurdir.

Ekspozitsiyalarni axborotlashda yana bir muhim aspektlardan biri muzey zallarida oʻziga hos muhit yaratish va tomoshabinlarga koʻtarinki kayfiyat baxsh eta olishdir. Kompyuter texnologiyalaridan foydalanish bezakchi rassomning qoʻshimcha imkoniyatlaridan sanaladi. Bu borada audivizual yondashuv tomoshabin eʼtiborini tortishda yetakchi imkoniyatlardan hisoblanadi. Video va audioqator effektlar tarixiy yoki zal holatiga mos individual muhit holatini bera oladi.

Xulosa sifatida shunday yakunlash mumkinki, bosh kiyimlarni ekspozitsiyaga qoʻyishda umumiy ekspozitsiyaga qoʻyish shartlari bilan toʻlaqonli tanishib chiqish muhimdir. Shundan soʻng liboslar galereyasidan joy egallaydigan eksponatlarni har biri bilan alohida, toʻliq tanishib chiqib, uning tarixi oʻrganilib, yillari hisobga olingan holda ekspozitsiya tashkil etishga urinish darkor. Bunda yuqorida qayd etilganidek doʻppilarning ranglari, bezaklari, qaysi davrga mansubligi va hokazolarni inobatga olish muhimdir.

Milliy bosh kiyimlarni yaratishda muhim ahamiyatga ega boʻlgan kashtachilik, zardoʻzlik, chevarchilik bilan shugʻullanish uchun muzeylar qoshida xorijiy muzeylar tajribasida qoʻllanilayotgan “Anʼanaviy sanʼatni rivojlantirish” hunarmandchilik ustaxonalarida tarixiy milliy matolarni ishlab chiqish ustaxonalarini tashkil etish lozim.

Ulkan madaniy merosimizning bir qismi boʻlmish doʻppilar necha ming yillik urf-odat va anʼanalarni, bugunni oʻtmish bilan bogʻlab turuvchi mustahkam rishtadir. Ularni asrab-avaylab avlodlarga oʻz holicha yetkazish barchamizning burchimizdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Bozorboyeva U. Magistrlik dissertatsiyasi. Toshkent 2022.
2. Ikromova F. Boshimda tursa Oʻzbekim doʻppisi // INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL. 2022. No 4.
3. Haydarov Z.U. Nomoddiy madaniy meros. Namangan. 2014. 151-152 b
4. Nurullayeva Z. Bitiruv malakaviy ishi . Toshkent: 2020.
5. Sodiqova N, Gʻaybullayeva Y. Oʻzbek milliy bosh kiyimlari XIX-XX asrlar. Toshkent. 2014.
6. 9.Gʻaybullayeva Y. Doʻppilar tarixidan. T.: Moziydan sado. 2010.
7. <http://www.artmuseum.uz/uz/index.html/ozbekiston-amaliy-sanʼat-muzeyi>
8. <https://uzbekistan.travel/uz/c/xalq-sanati>